

Р.В. Миронюк

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.95

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОТЕРПІЛОЇ ОСОБИ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Досліджено законодавчі засади визначення правового статусу потерпілої від адміністративного правопорушення особи, з'ясовано шляхи та проблеми його практичної реалізації, запропоновано напрями їх удосконалення.

Ключові слова: провадження у справах про адміністративні правопорушення, учасники провадження, потерпіла особа, правовий статус.

Постановка проблеми. Тривалий час у доктрині як адміністративно-деліктного, так і кримінально-процесуального права правовому статусу потерпілої особи приділялося, на жаль, мало уваги. Основний вектор як законотворчого, так і наукового процесу був звернутий на визначення та унормування правового статусу, а передусім – правам та гарантіям реалізації прав особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, підозрюваної та обвинуваченої у вчиненні злочину. Правозахисні організації переймалися здебільшого проблемами захисту останніх. Очевидним наслідком таких тенденцій стало підвищення рівня латентності злочинів та правопорушень, коли потерпіла особа воліла не заявляти у відповідні правоохоронні органи про вчинені стосовно неї протиправні дії, не будучи впевненою в можливості відшкодування завданої їй шкоди. Така ситуація має місце і сьогодні. Однак як позитивний фактор слід зазначити, що останнім часом з оновленням кримінально-процесуального законодавства захисту прав потерпілої особи стало приділятися більше уваги. Тобто в нашій свідомості починають зароджуватися та реалізовуватися на практиці демократичні принципи побудови та функціонування суспільства, одними з яких є принципи доцільності та ефективності застосування заходів кримінальної та адміністративної відповідальності не з метою покарання особи, яка вчинила правопорушення чи злочин, а з метою відшкодування в повному обсязі шкоди, завданої їх вчиненням суспільству чи конкретній особі, при якому це відшкодування повинно відбутися безповоротно та в повному обсязі. Адже тільки в такому випадку особа, яка вчинила правопорушення зазнає превентивного впливу і утримається в подальшому від протиправної поведінки, особливо це важливо для адміністративної відповідальності, де в окремих випадках завдана правопорушенням шкода є значно більшою, ніж адміністративний штраф, що передбачений як покарання за вчинення правопорушення.

Оновлення кримінально-процесуального законодавства, очевидно, має вплив на удосконалення адміністративно-деліктного законодавства, яке ре-

гулює, по суті, похідні, спорідненні суспільні відносини, і повинно розвиватися невідривно і базуватися на наукових розробках та з урахуванням результатів правоохоронної практики. Дані тенденції спостерігаються в оновленні правового статусу суб'єктів адміністративно-деліктного процесу в цілому та потерпілої від правопорушення особи зокрема. Однак слід констатувати той факт, що наукові розробки щодо удосконалення правового статусу потерпілої особи, як, на жаль, і більшість інших наукових ідей, не в повній мірі знаходять своє законодавче відтворення, а відповідно – не мають змоги реалізуватися у практичній площині.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Слід зауважити, що проблема правового статусу потерпілої особи не є новою для науки адміністративного, адміністративно-деліктного права. В різний час вона знаходила своє вирішення в роботах О.В. Агеєва, В.К. Колпакова, Т.О. Коломоєць, А.Т. Комзюка, І.Б. Коліушка, О.В. Кузьменко, Д.М. Лук'янця, Б.М. Мартиненко, О.І. Миколенка, В.В. Нижникової, В.Г. Перепелюка, Р.В. Синельника, В.М. Скавроніка, О.М. Собоного, М.Ф. Стахурського, М.М. Тищенка. Останнім часом на дисертаційному рівні окремі питання удосконалення правового статусу потерпілої від правопорушення особи розглядалися у роботах М.Р. Сиротяк (2007 рік), І.О. Каптученко (2011 рік), в яких досліджено етапи формування наукової думки щодо визначення статусу потерпілої особи, визначено місце потерпілого в системі учасників адміністративно-деліктного провадження, акцентовано увагу на розмежуванні майнових та немайнових прав потерпілого, порушених адміністративним проступком, та ролі органів адміністративної юрисдикції й інших учасників провадження у захисті прав потерпілого, запропоновано окремі пропозиції щодо розширення прав і гарантій останнього [1; 2].

Набуття чинності новим Кримінально-процесуальним кодексом України [3], підготовка проекту Закону України «Про кримінальні правопорушення» [4], його подальше прийняття та набуття чинності зумовлює необхідність консолідації наукової думки та законопроектної роботи щодо оновлення як матеріальної, так і процесуальної частини адміністративно-деліктного законодавства, окремі положення якого, наприклад щодо визначення правового статусу потерпілої особи, є спорідненими з аналогічними положеннями кримінального законодавства. Названі обставини зумовлюють актуальність дослідження правового статусу потерпілої особи як учасника адміністративно-деліктного провадження.

У зв'язку з цим **метою** статті є виокремлення особливостей законодавчого регулювання та практики реалізації правового статусу потерпілої в результаті вчинення правопорушення особи та вироблення пропозиції щодо його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Стаття 269 КУпАП досить обмежено визначає процесуальний статус потерпілої від адміністративного правопорушення особи як учасника адміністративно-деліктного провадження. Відповідно до цієї норми, потерпілою визнається особа, якій адміністративним правопорушенням заподіяна моральна, фізична або майнова шкода.

Тут же досить стисло визначаються її права: ознайомитися з матеріалами справи, заявляти клопотання, оскаржити постанову у справі про адміністративне правопорушення. В той же час поза увагою залишено обов'язки потерплого, зазначено лише, що він може бути опитаний як свідок у відповідності зі статтею 272 КУпАП [5].

Отже, якщо діями правопорушника особі завдається майнова, фізична або моральна шкода, то вона, згідно з чинним адміністративно-деліктним законодавством України, визнається потерпілою особою (ст. 269 КУпАП). Таке законодавче положення має важливе практичне значення, бо сприяє захисту прав потерпілих унаслідок незаконних дій правопорушника. Проте неконкретні, розпливчасті положення згаданої статті не дають підстав стверджувати, що потерпілими особами визнаються, окрім фізичних, і юридичні особи.

На необхідність визнання потерпілою юридичної особи на теренах вітчизняної адміністративно-деліктної науки вперше на монографічному рівні звернув увагу М.М. Тищенко [6, с. 19]. Позиція щодо необхідно нормативного урегулювання правового статусу потерпілої особи – юридичної особи висловлена в роботі М.Р. Сиротяка [1, с. 9]. Узагальнюючи зарубіжний досвід законодавчого визначення засад участі потерплого в адміністративно-деліктному процесі, І.О. Каптученко обґрунтовує положення про необхідність визнання потерпілою особою юридичних осіб, пропонуючи розмежування потерплого-фізичної та потерплого-юридичної особи з детальною конкретизацією їх статусу в окремих статтях кодифікованого акта [2, с. 178].

Більшого прогресу в законодавчому визначенні цього положення досягнуто у кримінально-процесуальному законодавстві. У ст. 55 КПК України визначено, що «потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди» [3], тобто фактично статус потерпілої юридична особа (підприємство, установа, організація) набуває у випадку завдання матеріальної шкоди. На нашу думку, аналогічне положення має бути закріплене у статті 269 КУпАП. Більше того, окремі автори висловлюють пропозицію про можливість визнання потерпілими від адміністративного правопорушення представників громадськості, яким завдається в першу чергу моральна шкода [7, с. 725]. І дійсно, аналіз практики діяльності правоохоронних органів по виявленню та припиненню правопорушень свідчить, що фактичними потерпілими від вчинення окремих правопорушень є представники громадськості [8]. Зокрема, наприклад, у випадку вчинення дрібного хуліганства, що виразилося у нецензурній лайці в громадському місці (дворі будинку, під'їзді), образливому чіплянні до громадян, вчиненні інших подібних дій, що порушують громадський порядок та спокій громадян, або вчинення порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів щодо захисту населення від шкідливого впливу шуму чи правил додержання тиші в населених пунктах і громадських місцях, що виразилося у використанні гучних музичних пристроїв по-

над встановлений час, або використанням гучних феєрверків, що завдає моральної, а іноді і фізичної шкоди, наприклад, погіршення стану здоров'я (підвищення артеріального тиску, серцеві напади та ін.) багатьом громадянам, що в даний час знаходилися у громадському місці або приживають поряд з ним. Звісно, громадськість обурена такими діями, жадає застосування до цієї особи ефективних, законних та адекватних поведінці заходів покарання та бажає захищати свої права як потерпілої сторони.

З одного боку, такі дії потребують однозначної правової оцінки і застосування ефективних заходів адміністративного стягнення або навіть кримінального покарання, однак визнання кожного з таких членів громадськості потерпілими від вчинення правопорушення дестабілізує роботу правоохоронних органів і не буде мати ефективних наслідків. Тому члени громадськості, які заявили до правоохоронних органів про вчинене правопорушення, набувають статусу свідків, що не позбавляє їх права подавати до суду цивільний позов на відшкодування моральної шкоди, у тому числі шкоди, завданої фізичному здоров'ю, у порядку цивільного судочинства. До речі, це положення частково знайшло своє відображення у ст. 55 нового КПК України, де в п. 4 визначено, що «потерпілим не може бути особа, якій моральна шкода завдана як представнику юридичної особи чи певної частини суспільства» [3].

Що стосується відшкодування майнової шкоди потерпілому, то цей порядок передбачений в межах норм адміністративно-деліктного законодавства. Так, статтею 40 КУпАП передбачено можливість відшкодування майнової шкоди громадянину, підприємству, установі або організації за рішенням органу адміністративно-деліктної юрисдикції під час вирішення питання про накладення стягнення за адміністративне правопорушення. Хоча в законі і не визначено процесуальної форми оформлення такого рішення, вважаємо, що воно повинно оформлюватися окремою постановою органу адміністративно-деліктної юрисдикції або ухвалою суду. На практиці спостерігаються різні форми оформлення такого рішення, частіше всього шляхом зазначення про це в постанові про накладення адміністративного стягнення, що, на нашу думку, не є вірним, і повинно оформлюватися окремими процесуальними документами, оскільки в разі відмови в їх добровільному виконанні, стягнення штрафу в примусовому порядку і стягнення коштів, майна для відшкодування майнової шкоди здійснюється державним виконавцем в окремих провадженнях, відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» [9]. Втім, як зазначає М.Р. Сиротяк, такий порядок призводить до того, що потерпіла особа воліє до одночасного відшкодування як матеріальної, так і моральної шкоди і в багатьох випадках відразу звертається до суду з цивільним позовом для одержання відшкодування шкоди в повному обсязі [10, с. 125]. Дійсно, це пояснює те, що в порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення навіть майнова (матеріальна) шкода рідко відшкодовується, тобто стаття 40 КУпАП фактично бездіє.

Слід вказати, що чинний КУпАП не містить положення про те, хто, коли і де (в якому акті) визнає конкретну особу потерпілою, тобто не ви-

значено з якого моменту вона набуває статусу потерпілої особи, з моменту подання заяви, складення протоколу чи винесення постанови про накладення стягнення? На нашу думку, це положення потребує однозначного нормативного закріплення у ст. 269 КУпАП, в якій слід закріпити норму такого змісту: *«Особа визнається потерпілою від адміністративного правопорушення з моменту подання до органу, що здійснює провадження у справі заяви з обґрунтуванням підстав заподіяння їй моральної, фізичної та моральної шкоди. Потерпілій особі вручається пам'ятка про процесуальні права та обов'язки особою, яка прийняла заяву про вчинення адміністративного правопорушення. Потерпілою є також особа, яка не є заявником, але якій адміністративним правопорушенням завдана шкода і у зв'язку з цим вона після початку провадження у справі подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого».*

Основною проблемою нормативного визначення правового статусу потерпілої особи та практики його реалізації є обмежений, формалізований перелік прав потерпілого, визначений у ст. 269 КУпАП, однак, він є неповним, на що неодноразово зверталася увага науковців. Всі вони одностайні в тому, щоб права потерпілого відповідали нормам Конституції України, численним законам і підзаконним актам і були закріплені в одній статті КУпАП, причому потребують значного розширення, що дозволить потерпілому, захищаючи свої права, бути активним учасником провадження. Так, М.Р. Сиротяк пропонує як мінімум прирівняти у ст. 269 КУпАП права потерпілого до прав особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, визначених у ст. 268 КУпАП [1, с. 10]. Т.О. Коломоєць справедливо вважає, що варто розширити адміністративно-процесуальний статус потерпілого, надавши йому право давати пояснення, докази, користуватися юридичною допомогою адвоката, що сприяло б надійнішому захисту його прав [11, с. 161]. Висловлюються пропозиції закріплення як складової частини права потерпілого на представництво своїх інтересів взагалі, права на отримання потерпілим кваліфікованої юридичної допомоги [12, с.125]. На думку Р.В. Синельника, це право логічно розглядати не як захист, а як представництво його прав та інтересів у відповідному провадженні [13, с.101]. І.О. Каптученко на підставі аналізу поглядів, що існують в адміністративно-правовій доктрині, та чинного адміністративно-деліктного законодавства (як вітчизняного, так і зарубіжного), пропонує такий комплекс прав потерпілого від адміністративного проступку в рамках адміністративно-деліктного процесу: знайомитися з усіма матеріалами справи про адміністративне правопорушення; брати участь у розгляді справи про адміністративне правопорушення особисто або через свого представника; давати пояснення; надавати докази; заявляти клопотання та відводи; користуватися юридичною допомогою представника; виступати рідною мовою або користуватися у випадках, встановлених законодавством, послугами перекладача; оскаржувати постанову у справі; користуватися іншими процесуальними правами [2, с. 176].

Окремі з зазначених та інших пропозицій знайшли своє відображення в проектному адміністративно-деліктному законодавстві. Так, у ст. 698

проекту Кодексу України про адміністративні проступки № 5558, який у загальних рисах зберігає закріплений чинним законодавством статус потерпілого, визначено, що потерпілим є фізична особа, якій адміністративним проступком заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Розширення зазнали коло прав потерпілого, який має право отримувати копію протоколу про адміністративний проступок, знайомитися з матеріалами справи, заявляти клопотання, оскаржувати рішення у справі про адміністративний проступок. Потерпілого може бути опитано як свідка. Новелою є пункт 4 цієї статті, який визначає право потерпілого брати участь у розгляді справи про адміністративний проступок особисто або через свого представника [14]. Таким чином, певною мірою задачею цих змін було урівняння прав потерпілої особи з правами особи, що притягується до відповідальності, і це справедливо, оскільки буде цілком відповідати принципу адміністративно-деліктного провадження – рівності учасників процесу перед законом, закріпленому в ст. 248 КУпАП.

У цілому, враховуючи вищезазначене, та з огляду на ефективність реалізації прав потерпілої особи у справах про адміністративні правопорушення, пропонуємо унормувати такі її права: 1) бути повідомленим про свої права та обов'язки, передбачені цим Кодексом; 2) знайомитися з матеріалами справи, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього правопорушення, давати пояснення, надавати докази або відмовитися їх давати, заявляти клопотання; 3) відмовитися від підписання протоколу, заявивши мотиви такої відмови; 4) подавати докази завдання їй моральної, матеріальної та фізичної шкоди шляхом усних і письмових заяв, пояснень, вимог призначення експертизи чи залучення свідків, витребування довідок, документів тощо; 5) мати представника, користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця в галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи; 6) давати пояснення, показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою чи мовою, якою ведеться провадження; 7) на відшкодування завданої адміністративним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом; 8) одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення у випадках, передбачених цим Кодексом; 9) оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність особи, яка здійснює провадження у справі в порядку, передбаченому цим Кодексом.

Очевидно, що для повної, законної реалізації правового статусу потерпілої особи повинен існувати баланс між її правами та обов'язками, які, на жаль, адміністративно-деліктним законодавством не визначені, хоча окремі правові норми КУпАП вказують на їх існування та необхідність дотримання. Зокрема, ст.185-3 КУпАП встановлено відповідальність за прояв неповаги до суду, що виразилося у злісному ухиленні від явки в суд окремих учасників адміністративно-деліктного провадження, в тому числі і потерпілого. Таким чином, для забезпечення виконання завдань адміністративно-деліктного процесу, доцільним є унормування обов'язків

потерпілого шляхом доповнення ст. 269 КУпАП нормою такого змісту:

«Потерпілий зобов'язаний: прибути за викликом органу (особи), що здійснює провадження у справі, а в разі неможливості своєчасного прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття; не перешкоджати встановленню обставин вчинення адміністративного правопорушення; давати правдиві показання; надавати документи, які необхідні для розгляду справи; представляти зразки підпису, почерку для дослідження; не розголошувати без дозволу особи, яка здійснює провадження, відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у провадженні і які становлять охоронювану законом таємницю».

Висновки. В підсумку слід зауважити, що це лише частина проблем правового статусу потерпілої від адміністративного правопорушення особи, їх подальший науковий аналіз, висловлення та обґрунтування пропозицій щодо їх вирішення підвищить рівень ефективності та доцільності застосування заходів адміністративної відповідальності.

Бібліографічні посилання

1. Сиротяк М.Р. Захист прав потерпілого в провадженні в справах про адміністративні правопорушення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук/ Сиротяк М.Р. – Х., 2007.
2. Каптученко І.О. Потерпілий в адміністративно-деліктному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Каптученко І. О. – К., 2011.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/4651-17.
4. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків: проект Закону України, внесений народним депутатом України Швецем В.Д. від 02.03.2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=42733.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X // ВВР УРСР. – 1984. – № 51. – С. 1122.
6. Тищенко Н.М. Правовой статус субъектов производства по делам об административных правонарушениях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. – Х., 1988.
7. Олефіренко Н.А. Особливості правового статусу потерпілої особи як учасника адміністративно-деліктного провадження / Н.А. Олефіренко // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 722–726 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/ejournals/FP/2011-1/11onaadp.pdf>.
8. Права людини в діяльності української міліції: науково-практ. видання. – Х., 2009.
9. Про виконавче провадження : Закон України від 24.03.1998 № 202/98-ВР. В редакції Закону № 2677-VI від 04.11.2010 // ВВР України. – 2011. – № 19–20. – Ст. 142.
10. Сиротяк М. Р. Потерпіла особа як учасник провадження в справах про адміністративні правопорушення / М. Р. Сиротяк // Науковий вісник Львівськ. юрид. ін-ту. – 2005. – Вип. 2. – С. 123-129.
11. Коломоєць Т.О. Штрафи за законодавством про адміністративні правопорушення України / Т.О. Коломоєць. – Запоріжжя, 2000.
12. Зубач А.М. Потерпевший как участник производства по делам об административных правонарушениях: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / Зубач А.М. – М., 2001.
13. Синельник Р.В. Захисник у провадженні у справах про адміністративні правопорушення: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Синельник Р. В. – Запоріжжя, 2008.
14. Проект Кодексу України про адміністративні проступки: підготовлений робочою групою при Верховному Суді України від 26.05.2004 р., реєстр. № 5558. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: pravoznavec.com.ua/books/244/18255/13/.

Миронюк Р. В. Реализация правового статуса потерпевшего лица по делам об административных правонарушениях. Исследованы законодательные основы определения правового статуса лица, потерпевшего от правонарушения, выяснены пути и проблемы его практической реализации, предложены направления их совершенствования.

Ключевые слова: производство по делам об административных правонарушениях, участники производства, потерпевший, правовой статус.

Myronyuk R. V. Realization of victim legal status in cases of administrative offenses.

This paper is about scientific approaches to determine victim legal status of the injured person from an administrative offense, singled out the problems that need urgent solutions.

Based on the analysis of the legal framework defining the legal status of the injured person from an administrative offense, it is concluded that article 269 of the Code of Ukraine on Administrative Offences defines very limited procedural status of victim of administrative offences as a party to the administrative and tort proceedings: fairly brief definition of the law, is left unattended are required victim, there is no legally defined procedure for the recognition of victim.

The author offered to normalize such victims' rights in cases of administrative offenses: to be informed of their rights and obligations under this code, the case files are directly attributable to the offense committed against them, to give an explanation to give evidence or to refuse to give them, submit request, to refuse to sign the report, stating reasons for such refusal, apply it to the task of moral evidence, material and physical damage by oral and written statements, explanations, demands an examination of witnesses or attraction, demanding information, documents, etc., to be represented, to use legal aid lawyer, another expert in law, which by law has the right to provide legal assistance in person or by proxy entity; give explanations, indications or other native language he is fluent, free of charge by the state to use the services of an interpreter if he does not command of the state language or the language of the proceedings, for reimbursement of the administrative offense of damage in the manner prescribed by law, obtain copies of legal documents and written communications in cases stipulated by this code, appeal the decision, act or omission of the person who carries out the proceedings in manner provided by this code.

The necessity of the law on such duties victim: come on call body (person) carrying out the proceedings, and in case of inability to timely arrival - advance report it, as well as the inability to reason, does not prevent the establishment of the circumstances of the administrative offense, give truthful testimony, to provide the documents necessary for the proceedings, submit samples of signature, writing for research, not to disclose without the consent of the person who carries out the proceedings information that became known to him in connection with participation in the proceedings and which constitute protected secret law.

It has been grounded other proposals to improve the victim legal status from an administrative offense.

Keywords: proceedings on administrative offences, participants of the proceedings, victim, legal status, realization of legal status.

Надійшла до редакції 15.05.2013